

*Osmanlı Kitap Koleksiyonları ve Koleksiyonları: İtibar ve İhtiras*. Hazırlayanlar  
Tülay Artan ve Hatice Aynur. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2022. 708 s., ISBN:  
978-625-8437-64-5.

## **ELİF SEZER-AYDINLI**

İstanbul, Türkiye.

(sezere189@gmail.com), ORCID: 0000-0001-5207-3218.

---

“ ” Sezer-Aydınlı, Elif. “*Osmanlı Kitap Koleksiyonları ve Koleksiyonları: İtibar ve İhtiras*.” *Zemin*,  
s. 5 (2023): 192-199.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8033579>.

Son yıllarda, kütüphaneler ve kitap katalogları ile ilgili çalışmalar Osmanlı kitap tarihi/kültürü alanında bir alt dal olarak kendini göstermeye başladı. 80'li yıllardan itibaren İsmail Erünsal'ın başta vakfiyeler olmak üzere çok zengin ve çeşitli arşiv belgeleri kullanarak yaptığı ve devamlı güncellediği araştırmalar, Osmanlı vakıf kütüphanelerinin tarihi, yapısı ve işleyişi hakkında yapılacak araştırmaların da önünü açmıştı.<sup>1</sup> Günümüzde ise gerek münferit çalışmalarda gerekse ortak projelerde “koleksiyon” odaklı bir yaklaşımın yeniden ağırlık kazandığı görülmektedir. On sekizinci yüzyılda yaşamış bir âlim olan Cârullah Efendi'nin (ö. 1738) kitap koleksiyonunda yer alan eserlerde derkenar notlarını, Atûfi tarafından hazırlanan on altıncı yüzyıl saray kitapları kataloğunun İslâmî ilimler ya da tasnife direnen ilimler, bilimler gibi çok farklı eser türlerini, Şehid Ali Paşa'nın (ö. 1717) kitap koleksiyonunun inşaa sürecini konu alan projeler bu yaklaşımın uzantısı olarak değerlendirilebilir.<sup>2</sup> Ortaçağ İslam dünyasında olduğu gibi Osmanlı döneminde de kütüphanelerin şahsi ve sultani koleksiyonların vakfedilmesi yoluyla oluştuğu göz önünde bulundurulduğunda koleksiyon odaklı çalışmaların alanı besleyeceğine şüphe yoktur.

Tülay Artan ve Hatice Aynur tarafından hazırlanan, 17 makaleden oluşan 700'ü aşkın sayfalık hacimli derleme, Osmanlı kitap tarihi/kültürü alanında gelişen koleksiyon odaklı yaklaşıma önemli bir katkı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kitabın çekirdeğini Sabancı Üniversitesi, İstanbul Şehir Üniversitesi ve Koç Üniversitesi işbirliğiyle 2015'te düzenlenen *18. Yüzyıl Osmanlı Kitap Koleksiyonları: Bilgi Üretimi ve Dağılımı* ve 2016'da gerçekleştirilen *Osmanlı Kitap Koleksiyonları: Tecessüs ve İhtiras* başlıklı iki sempozyumda sunulan bildiriler oluşturur. Eserin önsözünde, Artan ve Aynur, 2017'de düzenledikleri *Osmanlı Kitabı Koleksiyonları: Şarkiyatçılar, Seyyahlar, Sefirler* başlıklı sempozyum bildirilerinin de *Collectors and Collections of Manuscripts: From Istanbul to Europe and Beyond* başlığıyla Brill'den yayınlanacağı müjdesini de verirler.

---

1 Son genişletilmiş baskı için: İsmail E. Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik* (İstanbul: Timaş, 2020).

2 *Osmanlı Kitap Kültürü: Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları*, ed. Berat Açıl (Ankara: Nobel-İlem Kitaplığı, 2015); *Treasures of Knowledge: An Inventory of the Ottoman Palace Library: 1502/3-1503/4*, haz. Gülru Necipoğlu, Cemal Kafadar, Cornell Fleischer (Leiden: Brill, 2019); Tülay Artan, 2017-2020 yılları arasında yürütülen 18. Yüzyıl Osmanlı Bilgi Üretimi ve Dağılımı: El Yazması Koleksiyonları ve Koleksiyonlar başlıklı proje (TUBİTAK 1001 A-116K408); Tülay Artan, “On Sekizinci Yüzyıl Başında Osmanlı Bilgi Üretimi ve Dağılımı: Yazma Eser Koleksiyonları ve Koleksiyonlar Arasında Şehid Ali Paşa'nın Yeri,” *Müteferrika*, s. 58 (Kış 2020/2): 5-40.

Kitapla ilgili içerik değerlendirmesine ilgili konferansların başlıklarında da yer almış olan “itibar” ve “ihtiras” kelimelerinin seçilme sebebini düşünerek başlayabiliriz. Bu ifadeler, ‘Osmanlı’da kimler kitap topluyordu?’, ‘hangi kitaplar neden toplanıyordu?’ ve ‘toplanan kitapların akıbeti ne oluyordu?’ gibi sorulara derlemedeki makalelerin verdiği bazı cevaplar gibi görünmektedir. Önemli bir itibar nesnesi olan kitapları biriktirmek ve halihazırdaki kütüphanelere vakfetmek veya yenilerini kurmak Osmanlı’da çoğu zaman büyük bir itibar meselesi ve ihtiras sonucuydu. Koleksiyon oluşturmanın arkasında yatan motivasyonlara yönelik bu dağarcığa ileride yapılacak çalışmalarda bir de “ihtisas” sözcüğü eklenebilir, zira kitap toplama ve başkalarına aktarmanın arkasında yatan en büyük sebeplerden biri de tarih boyunca öğrenmek, öğrenim ve öğretimi desteklemek olmuştur.

İlk bölümde “kimler kitap topluyordu ve vakfediyordu” sorusuna cevap olarak değerlendirilebilecek dört adet makale bulunmaktadır. Kadir Turgut’un makalesi, on beşinci yüzyılda doğmuş, Zeyniyye tarikatına intisap eden Şeyh Vefâ adıyla bilinen Muslihuddîn Mustafâ’nın (ö. 1491) Konya ve İstanbul’da kurduğu kütüphaneleri konu alır. Turgut, kitapların tam listelerini verirken sayıca az olmalarından dolayı kitapların ayrı bir kütüphanede değil, cami dolabında tutulmuş olma ihtimalinden bahseder. Yoichi Takamatsu, (aynı zamanda bir proje raporu niteliğinde olan) ayrıntılı makalesinde “sultân-ı muhibbân-ı kütüb” olarak anlatılan Sultan I. Mahmûd’un (salt. 1730-1754) kurduğu üç kütüphaneyi –Ayasofya (1740), Fatih (1742) ve Galata Sarayı (1754)– derinlemesine incelemiştir. Kütüphane görevlilerinin aldıkları maaşlar ve işleyiş düzenine ilişkin belgeler yanı sıra kütüphane katalogları gibi kaynakları kullanan yazar kitapları kaydederken kullanılan tasnif biçimleri, mürekkep renkleri, *mim-lâ* gibi kütüphanecilik terimleri gibi akla gelebilecek tüm meseleleri masaya yatırmıştır. Takamatsu’nun makalesinin bizce alana en önemli katkısı koleksiyonların karşılaştırılması ile ulaştığı sonuçlardır. Örneğin, I. Mahmûd’un Galata Sarayı Kütüphanesi’ni kurarken içoğlanların eğitimini gözettiği, Ayasofya ve Fatih kütüphanelerinde ise kendi özel ilgi alanına giren tasavvuf, edebiyat ve tarih kitaplarını daha fazla bağışladığı gözlemlenmiştir.

Berat Açıl’ın makalesi alana çok önemli bir katkı yapmış olan Cârullah Efendi Koleksiyonu’yla ilgili 2015’te yayımlanan çalışmalarının bir parçası niteliğindedir. Açıl çalışmanın başlığında da yer alan “Osmanlı’da bir medrese kütüphanesi nasıl kurulur?” sorusu üzerine bibliyofil Cârullah Efendi’nin kitaplarını müzayede,

sahaf, satın alma, miras-intikal, bağış-hibe-vakıf, istiktâb (yazdırma), istinsah ve telif etme yollarıyla topladığını gözlemler. Bölümün son makalesinde Nazlı Vatansever, on dokuzuncu yüzyılda Sahhaflarşeyhizâde olarak da bilinen Vakânüvis Es'ad Efendi'nin (ö. 1848) kütüphane koleksiyonuna dâhil ettiği dîvânları incelemiştir. Sayısı dört bine yaklaşan kitap listesinde 120 kadar dîvân olup, bunların çoğunluğu on sekiz ve on dokuzuncu yüzyılda yaşamış olan şairlere aittir. Vatansever'in ulaştığı sonuç, Es'ad Efendi'nin dîvân şiiri zevkinin dönemin diğer dîvân şiiri okurlarıyla paralellik gösterdiği yönündedir.

Derlemenin beş makaleden müteşekkıl "kitap listeleri ve ötesi" başlıklı ikinci bölümünde ise "koleksiyonlar hangi kitapları topluyordu?" sorusuna verilen cevaplar bulunmaktadır. Hatice Aynur'un tartışmasına göre, II. Selim'in (salt. 1566-1574) kızı ve Sokullu Mehmed Paşa'nın (ö.1579) eşi İsmihan Sultan'ın (ö. 1585) bugün Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan koleksiyonu, hanedana mensup bir kadının adını taşıyan ilk yazma eser koleksiyonu olması ve başka koleksiyona dâhil edilmeden günümüze kadar ulaşmasıyla öne çıkar. Makale, İsmihan Sultan'ın eşiyle birlikte yaptırdığı Eyüp'te külliyelerindeki adını taşıyan medresenin hoca ve öğrencilerinin kitap ihtiyacını karşılamak üzere bağışladığı 67 kitaba ait 118 farklı nüsha kayıtlı listeyi merkeze alır. Koleksiyonun oluşum süreci, ilk mekânı, koleksiyona yapılan eklemeler, listedeki kitapların özellikleri ve içeriklerini değerlendirir. Aynur'un ekler bölümünde *İsmihan Sultan Vakfıyesi Zeyli*'nde yer alan listenin dökümünü vermesi makalede tartıştığı kitapların değerleri, konuları, kaydedilme biçimlerini somutlaştırması bakımından faydalı olmuştur. Mehmet Arıkan ve Abdullah Uğur'un müştereken yazdığı makale günümüze iki binden fazla el yazması ile ulaşan ve bugün Millet Kütüphanesi adı altında kullanıma açık olan Feyzullah Efendi Kütüphanesi'ni konu alarak on yedinci yüzyılda oluşan koleksiyonda hangi kitapların toplandığı sorusuna cevap aramıştır. Kütüphanenin vakfiesini inceleyen yazarlar, muhaşşa (haşiyeli) nüshalar, minhüler, musahhah (düzeltilmiş) nüshalar, kadim nüshalar, mu'cem (noktalı) ve mu'reb (harekeli) nüshalar gibi alt başlıklar açarak yazma eser kültürünün önemli terimleri ve özellikleri hakkında da bilgi vermektedirler.

Orlin Sabev'in makalesi, Şehid Ali Paşa'nın (ö. 1716) bugün Sofya Ulusal Kütüphanesi'nde bulunan, ölümünden sonra III. Ahmed (salt. 1703-1730) tarafından müsadere olunan kitaplarına ilişkin 1718 tarihli iki listesini değerlendirmektedir. Söz konusu listeler, Şehid Ali Paşa'nın eşi Fatma Sultan'ın saray hazinesinden ve

Şehid Ali Paşa'nın kütüphanesinden çıkarılarak Edirne'ye götürülen kitaplara aittir. Sabev, Osmanlı kitap koleksiyonerlerinin profili altbaşlığında Sofya, Rusçuk ve Diyarbakır sicillerinde karşılaşılan terekeleri değerlendirmiş; İstanbul, Sofya ve Rusçuk şehirlerinde mesleklerine göre üç ve ikiden fazla kitap sahibi olanların dağılımına dair bir tablo hazırlamış ve askeriye ya da bürokrasi mensuplarının kitaplarını mesleki hayatlarında faydası olacak 'araçlar' olarak değil zevk ve lüks eşyaları olarak koleksiyonlarında bulundurduklarını iddia etmiştir. Kitap listelerinde, toplam 82 kitap içerisinde 30 adet edebiyat ve 13 adet tarih kitabı olması dikkat çekicidir. Sabev bu listeler ışığında *Kur'ân, Enâm-ı Şerîf*, Birgivi'nin *Risâlesi* ya da Cezûlî'nin *Delâ'ilü-l-Hayrât*'ı gibi Osmanlı kitap koleksiyonlarında sıkça bulunan kitaplardan da bahseder. Sabev'den sonra Şehid Ali Paşa koleksiyonuna dair bir diğer çalışmada ise Tülay Artan paşanın ölümünden üç yıl sonra 1719'de Sûk-ı Sultânî'de satılan 1500'den fazla kitabını konu almıştır. Çalışmada kitap kültürü çalışmalarında başka örneğine henüz rastlanmayan, sahafın da yer aldığı bir heyet tarafından hazırlanarak birinde müzayedede öncesinde her bir esere biçilen değer, ikincisinde de müzayedede her bir eserin gerçekleşen satış bedelinin kaydedildiği iki liste değerlendirilmiştir. Satış öncesinde ayrılarak Nişancı ile Sadrazam'a verilen/satılan 100 kadar kitap ile müzayedede sürecinde yer alan heyet üyeleri ve 14 sahafın isimleri, zimmet kayıtları, dükkân ve hamâliye ücretlerine kadar bazı yazışmaları içeren müteferrik belgeler aracılığıyla on sekizinci yüzyıl başında İstanbul kitap piyasası hakkında çok değerli bilgilere ulaşılmıştır. Artan, bu çalışmada bir örneklem olarak, sadrazam olduktan sonra üç yıl içinde binlerce kitaplık bir kütüphane oluşturan Şehid Ali Paşa'nın satışa çıkarılan İslâmî ilimlere dair kitaplarının özellikleri ve *Kur'ân*, tefsir, fıkıh, tasavvuf, hilye, siyer, besmele, Esmâ'ül-hüsna, hadis, lügat, mantık, felsefe, kelam, akâid gibi hangi türlerde oldukları incelemiştir. Koleksiyonun diğer ilim ve bilim türlerine ilişkin incelemelerini yayınlamaya devam edeceğini bildiren Artan, bu çalışmada on sekizinci yüzyıl başında İstanbul kitap piyasasında yazmaların gösterişçi tüketim nesneleri olarak mülk edinildiği kanısına varmaktadır. Bölümün son makalesinde Filiz Dıgıroğlu, on dokuzuncu yüzyılda Avrupa'dan Osmanlı'ya doğru artan kitap teminini tartışarak başlar ve bugün Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan, 1854 tarihinde Paris'ten İstanbul'a gelen 700 ciltlik kitap listesini içeren bir defteri inceler. Listenin sonunda yer alan bazı açıklamalardan kitapların Paris'ten satın alınarak Londra'ya getirildiği ve bir İngiliz vapuru ile

Dersaadet'e ulaştırıldığı anlaşılmaktadır. İlginç olan, kitapların künye bilgileri doğrudan çeviriler olarak değil, Osmanlı kâtiplerinin geliştirdikleri usule göre kaydedilmiştir. Listede %42 ile tarih ve %12 ile seyahatname türündeki eserler dikkat çekicidir. Söz konusu liste Dıġıroġlu'nun iddia ettiği gibi 1854'te Osmanlı aydınlarının ne tür kitaplar okumayı arzu ettiklerini, hangi yazarları ve hangi kitapları sipariş ettiklerine ışık tutan önemli bir kaynaktır.

Kitabın "Meraklılar ve Koleksiyonerler" başlığını taşıyan üçüncü bölümü sultanlar ve paşalardan sonra biraz daha orta ya da orta-üst diyebileceğimiz bir okur ve koleksiyoner tabakasına odaklanıyor. Terekeleri kullanarak Bursa'daki kitap sahipliği üzerine yaptığı çalışmalarıyla tanıdığımız Ali İhsan Karataş, bu makalesinde de Bursa şer'iyye Sicilleri'ndeki terekelerden hareketle on altıncı ve on yedinci yüzyıldaki kitap sahipliğini tartışmaktadır. İçlerinde şair ve âlim Lâmiî Çelebi (ö. 1532) gibi ulemadan tanınan isimlerin de olduğu 14 adet tereke üzerinden şahısların ilmî dallarda olduğu kadar tasavvuf ve edebiyat kitaplarına da sahip olduğu görölmektedir. Bölümün ikinci makalesinde, Esra Karayel Muhacir kaynak olarak yine terekeleri kullanır ve 1513-1923 tarihleri arasında Üsküdar'da kitap sahibi olan ve kitap biriktiren şahıslara odaklanır. Karayel Muhacir terekelerdeki 536 adet kitap içinde medrese kitaplarının ağırlıkta olduğunu gözlemler. Zeynep Atbaş'ın makalesi ise ünlü âlim ve şeyhülişlâm Veliyüddîn Efendi'nin (ö. 1768) oğlu Mehmed Emîn Efendi'nin koleksiyonundaki kitapları ve murakkaları inceler. Osmanlı saray çevresindeki bürokratlar için büyük boyutlu, özenli murakkaların tasarlandığını bildiğimiz bu dönemde Mehmed Emîn Efendi'nin de ikisi hat, üçü resim ve biri hat ve resim örneklerini içeren altı murakkası mevcuttur. Murakkalardaki minyatür ve hat örneklerinden zengin görsellerle desteklenen makalede, Mehmed Emîn Efendi'nin çok değerli "evrâk-ı perîşanı" bir araya getirerek yok olmalarını engellediği, on sekizinci yüzyılda artık yok olmaya başlayan kitap ve murakka yapımcılığını canlandırdığı gösteriliyor.

Bölümün üçüncü makalesinde Kasım Hızlı, farklı bir kitapsever portresi çizerek, on dokuzuncu yüzyılda yaşamış Hazine-i Hassa müsteşarı Hâlis Bey'in bugün İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunan 13.000 ciltlik nadide kitap koleksiyonunu inceler. Yerli ve yabancı kitap meraklılarının uğrak noktası hâline gelen Hâlis Bey'in Ortaköy'deki konağında Ali Emîri Efendi (1924), İbnülemin Mahmud Kemal (1957) gibi dönem âlimlerinden oluşan rekâbetçi, çekişmeli bir sosyal çevre yansıtılır. Makalenin ekler bölümünde

verilen yazısmalarda görüldüğü gibi dönemde özellikle Ali Emirî Efendi tarafından kitap hırsızlığı ile suçlanan Hâlis Efendi'nin şaibeli kitap alışverişlerinde bulunduğu iddia edilir. Bölümün son makalesi Tülay Artan ve Bahadır Süreli tarafından Türkçeye çevrilen Yaron Ben-Naeh ve Noah S. Gerber'in Osmanlı Yahudilerinin kitap koleksiyonlarını konu aldığı bir makaledir. Bu çalışmada İbranice kitapların pahalı olmasından dolayı on sekizinci yüzyıla kadar temel olarak iki tüketici grubun elinde olduğu ileri sürülmüştür: Çalışmalarında ve eserleri yazarken kitaplara ihtiyaç duyan Rabbânî âlimler ile ana akım seçkin din adamları ve onların eserlerinin yayım masraflarını üstlenen zenginler. Yazarlar daha sonra Kudüs'teki kütüphaneleri yeşivalardaki kurumsal kütüphaneler ve özel kitaplıklar olarak ikiye ayırarak bu konuda yapılacak çalışmaların gerekliliğini vurgularlar.

“Koleksiyonların çağrıştırdıkları” başlığını taşıyan son bölümde ise birbirinden farklı konularda üç makale yer alıyor. İlki sanat tarihçisi Lale Uluç tarafından, on altıncı yüzyılda satın alma veya diplomatik hediyeleşme yoluyla Osmanlı topraklarına gelen resimli ve gösterişli lüks Safevi yazmalarını konu alan bir çalışmadır. Bu yazmaların Osmanlı seçkinleri tarafından diğer gösterişli yazmalara nazaran daha ulaşılabilir olduğunu vurgulayan Uluç, yazmaların içerikleri ve kodikolojik unsurlarını inceleyerek yüzyıllar içinde ufak bir zümre için bir itibar nesnesi olarak hâlâ önemlerini koruduklarını iddia eder. Tülay Artan ve Mert Şen tarafından Türkçe'ye çevrilmiş olan ikinci makalede Dagmar Riedel, Kâtib Çelebi'nin *Keşfü'z-Zünûn* adlı bibliyografik eseri üzerine bilgi arkeolojisi yaparak, İstanbul, Paris ve Leipzig hattında yabancıların bu eserden nasıl yararlandığını masaya yatırır. Yazar, kullanıcının oluşturduğu (*user-generated*) kitapların Osmanlı okuryazarlığının önemli bir parçası ve paydası olduğunu vurgular ancak günümüz araştırmalarında sayıca çok olan bu sanatsız ve ucuz yazmaların çoğunlukla görmezden gelindiğini söyler. Hakan Karateke tarafından yazılan son makalede ise Osmanlı kitap kültüründe henüz çok incelenmemiş olan kitap yakma meselesi üzerinde durulmuş ve kitap yakma teşebbüsleri ile yasaklama uygulamaları bazı eserler odağa alınarak incelenmiştir.

Osmanlı kitap tarihi/kültürü alanında koleksiyonerler ve koleksiyonları hakkında önemli bir boşluğu dolduracak bu derlemenin bir el kitabı olarak uzun zaman yol gösterici olacağı ve içindeki birçok makalenin derslerde okutulacağı şüphesizdir. Ancak her derleme gibi bu çalışmada da okuyucuların kendi ilgi-

lerine binaen 'keşke şu konuda da bir makale bulsaymış' serzenişinde bulunması kaçınılmaz görünüyor. Örneğin, ben kitabın önsözünde yahut münferit bir makale olarak kitap koleksiyonculuğuyla ilgili genel kabullerimizi gözden geçirmemizi sağlayan kuramsal bir değerlendirme olmasını yararlı bulurdum. Böyle bir makale, bir kitap öbeğini koleksiyon yapan içeriğe ve forma ait ortak özellikleri sorgularken, derlemedeki makalelerin konu aldığı on beşinci yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar uzanan geniş zaman dilimi içerisinde koleksiyon algısının nasıl dönüştüğü tartışılabilirdi. Ayrıca, terekeleri kullanan birkaç makale dışında makalelerde bahsi geçen koleksiyoner portrelerinin saray ve çevresi, âlimler ve bürokratlar ile sınırlandığını görüyoruz. Elimizdeki vakfiyeler, kataloglar hatta çoğu zaman terekeler böyle bir sınırlamayı büyük ölçüde gerekli kılsa da kısıtlı imkanlara sahip şahısların kitap biriktirme ve yayma pratikleri ile ilgili bir tartışma yürütülebilirdi. Bu tür dilekler ileride yapılacak çalışmaları teşvik edecektir.

Sonuç olarak, "itibar ve ihtiras" veya "ihtisas," hangi saiklerle olursa olsun Osmanlı döneminde kimler, neden, nasıl kitap biriktiriyor ve bu birikimi başkalarına ne yollarla ve amaçlarla aktarıyordu türünden soruların birçoğuna cevap veren bu derleme okuyucusunu fazlasıyla tatmin ediyor. Ayrıca, kitap listelerindeki ilim tasnifi, kataloglamada kullanılan yöntemler ve kitap kaydetmenin şekilsel özellikleri gibi birçok makalede ortak olarak değinilen konular yeni araştırmalar için kapı aralıyor. Neticede, önce konferans bildirileri daha sonra ise bu şekilde hacimli bir derleme formatında karşımıza çıkan çalışmalar, Tülay Artan ve Hatice Aynur'un editörlüğünde okuruna faydalı ve keyifli bir okuma sağlıyor.